Türk Siyasî Bilgeliğinin Kadim Kapıları

Siyaset Felsefesi Açısından
Erken Dönem
Türk-İslâm Düşüncesi

Mustafa Yıldız

ÖTÜKEN

Mustafa Yıldız; 1971 Gaziantep'te doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kayseri'de tamamladı. 1995 yılında İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. 2001 yılında Erciyes Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri anabilim dalında "İbn Sina ve Gazali'nin Akıl Öğretilerinde Kutsal Akıl" başlıklı teziyle yüksek lisansını, yine aynı üniversitede "Fârâbî'nin Toplum ve Devlet Görüşü" başlıklı çalışmasıyla da 2010 yılında doktorasını tamamladı. Türk ve İslâm Düşüncesi, Etik ve Siyaset Felsefesi üzerine çok sayıda makalesi olan yazar, 2013 yılında A.B.D. Marquette University'de, Richard C. Taylor ile birlikte alanıyla ilgili çalışmalarda bulundu. Evli ve beş çocuk babası olan Mustafa Yıldız'ın ilk kitabı, Ötüken Yayınları'ndan çıkan Endülüs'te Felsefe Din ve Siyaset İlişkisi'dir. Kendisi halen Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde doçent olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz .....
Giriş.....

Birinci Bölüm
İnsan Doğası ve Siyaset Üzerine:
İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe

1.1. İnsanî Varoluşun Anlamı ve Amacı 34
1.2. Özgür İrade 39
1.3. İmâmet 46

İkinci Bölüm
Din-Siyaset İlişkileri Üzerine:
Fârâbî ve Mâturîdî

2.1. Toplumsal Hayatın Kökenine Dair 56
2.2. Toplumsal Hayatın Kuruluş ve İşleyişinde İlâhî Müdahaleye Dair 59
2.3. Toplumsal Hayata İlâhî Müdahalenin Değişkenliğine Dair 70

Üçüncü Bölüm
Türk Bilgelik Geleneği Üzerine:
Hoca Ahmed Yesevî

3.1. Yesevî Bilgeliğinin Söylem Yapısı 78
3.2. Yesevî Bilgeliğinin Hedef Kitlesi: Gönlü Kırıklar 80
3.3. Yesevî Bilgeliğinin Amacı: Toplumsal Katılım ya da Siyasal Başkaldırı 83
3.4. Yesevî Bilgeliğinin Toplumsal Örgüsü: Bilgi, Samimiyet ve Sevgi 85
3.5. Yesevî Bilgeliğinin Bireysel Örgüsü: Riyâzet ve Ölmeden Önce Ölmek 89

Dördüncü Bölüm
Gelenek ve Toplumsal Değişim Üzerine:
Kutadgu Bilig

4.1. Geleneğin Kurucusu Olarak İktidar 96
4.2. Geleneğin ve İktidarın Sâbitliği 106
4.3. Gelenek ve Toplumsal Değişim Karşıtlığı 110
4.4. Geleneğin Kurumsallaşmasında Aklın Rolü 114
4.5. İktidar-Birey Geriliminin Odağı Olarak Gelenek 118

Beşinci Bölüm
Dilin Siyasal İşlevi Üzerine:
Dîvân-ü Lügâti't-Türk

5.1. Müslüman Toplumların Yöneticisi Olarak Türkler 127
5.2. Halife'nin Konumu ve Töre 132
5.3. Müslüman Toplumların Resmi Dili Olarak Türkçe 140

Altıncı Bölüm
Birey, Toplum ve İktidar İlişkileri Üzerine:
Dedem Korkud'un Kitabı

6.1. İktidarın Formel ve Hiyerarşik Yapısı 147
6.2. İktidarın Kaynağı ve Kutsiyeti 150
6.3. İktidarın Meşruiyetinin Maddî Ölçütleri 156
6.4. İktidarın Siyasal Kötülük Karşısındaki Konumu 158
6.5. Birey, Toplum ve İktidar İlişkisi 169
6.6. İktidarın Sürekliliği 174

Sonuç 180
Kaynakça 185

Anneme ve
Babamın aziz ruhuna ithafen…

Önsöz

Bu kitap Türklerin devlet ve toplum olarak İslâm dinini seçmesinin akabinde, on ve on birinci yüzyılda, tedricen İslâm dünyasında yönetim işini üstlenmelerine yol açan düşünsel kökleri irdelemeyi amaçlamaktadır. Kitabın ana teması, toplum ve siyaset felsefesi açısından, Türk-İslâm medeniyet atlasını düşünceleriyle biçimlendiren İmam-ı Âzam Ebû Hanife, Fârâbî, İmam Mâturîdî, Hoca Ahmed Yesevî, Yusuf Has Hâcib, ve Kaşgarlı Mahmud gibi, her biri farklı bir açıdan yönetim ilkelerini belirleyen düşünürler ile *Dedem Korkudun Kitabı*'nda dile getirildiği biçimiyle siyasal ilişkilerin tahlil çalışmasıdır.

Burada Türk-İslâm Medeniyeti derken kastettiğim olgu, Türklerin İslâm'a girişiyle başlayan kültürel ve siyasal alandaki paradigmatik değişimlerle karakterize edilen, ne Arap ve Fars kültürünün körü körüne taklidine dayanan ve ne de İslâm öncesi durumların bağnaz bir savunusunu sürdüren, yeni bir toplum ve medeniyet anlayışının ortaya çıkmasıdır. Elbette bu anlayışın mimarları, salt kendi dönemlerinin pratik sorunlarına cevap vermekle kalmamış, siyasal eylemi harekete geçiren ve pratik hayatı biçimlendiren bir üst-öğreti ortaya koymuşlardır. Nitekim eylemi önceleyen bir kuramsal çerçeveden yoksun olmak, eylemleri ya gelişigüzel kılacak ve anarşiyi doğuracak ya da yöneticileri diktatör kılacak ve toplumu özgürlükten yoksun bırakacaktır. Oysa her ikisi de toplumun varlığını devam ettirmesini ve yetkinleşmesini imkânsız kılar. Bununla birlikte siyasal eylemi önceleyen sağlam bir kuramsal çerçeve, bir yandan çağın sorunlarıyla baş edebilmeyi diğer yandan da maddî dünyayı biçimlendirmeyi sağlar. İşte

bu kitabın konusunu teşkil eden düşünürlerin görüşleri, kendi dönemleri bağlamında ve sonrasında Müslüman Türklerin eylem hayatını yönlendiren ve rehberlik eden öğretiler olmuşlardır.

Şunu belirtmek gerekir ki, bu öğretiler uzun dönem Türk düşünce ve eylem hayatını biçimlendirmiş olsa da, günümüz açısından bakıldığında önemli ölçüde unutulmuş olduğu da aşikârdır. Dolayısıyla bu öğretilerin daha çok tanınması ve günümüzle bütünleşebilmesi için, onların sadece Türk-İslâm Medeniyetinin kurucuları olarak tarihteki yerini belirlemek yeterli olmaz. Bugün Türk ve İslâm toplumları geçmiştekine oranla son derece karmaşık ve trajik sorunlarla yüz yüzedir. Bu yüzden de geçmişin fikir dünyasının yeniden ele alınması ve günümüz sorunlarına ışık tutacak şekilde yorumlanması, ciddi bir önem arz etmektedir. Şu var ki bundan yaklaşık bin yıl kadar önce yazılan eserlerin günümüzle bütünleşmesi, XXI. yüzyıla girerken karşı karşıya kaldığımız sorunların anlaşılmasını kolaylaştırdığı ölçüde mümkündür. Bu da sınırlı sayıdaki bireysel makale ve kitap çalışmalarının ötesinde, etkin bir tartışma ve görüş alışverişlerinin mümkün olacağı halka da açık panel, sempozyum ve kongrelerin düzenlenmesiyle gerçekleşebilecektir.

Böylesi bir girişimin örneği, Osman Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öncülüğünde düzenlenen ulusal ve uluslararası bir dizi sempozyumla gerçekleştirilmiştir. Bu kitabın ilk iki bölümü 2014 ve 2015'de Eskişehir'de, üçüncü bölümü ise 2016'da Ankara'da gerçekleşen bu sempozyumlarda sunulan bildirilerin yeniden gözden geçirilmesi ve genişletilmesiyle oluşturulmuştur. Bu vesileyle böylesine meşakkatli bir girişimi üstlenen Prof. Dr. Ahmet Kartal'a daveti ve konukseverliğinden dolayı teşekkür ederim.

"Gelenek ve Toplumsal Değişim Üzerine" başlığını taşıyan dördüncü bölüm ise, Yusuf Has Hâcib'in doğumunun 1000. Yıldönümü olması hasebiyle yine benzer bir girişim örneği olarak, Türk Ocağı İstanbul Şubesi ve İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin ortak ev sahipliğiyle 18-20 Kasım 2016 tarihinde İstanbul'da gerçekleşen Uluslararası Kutadgubilig Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulan metinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bu vesileyle Doç. Dr. Fatih M. Şeker'i de burada anmayı, daveti ve konukseverliğinden dolayı teşekkür etmeyi borç bilirim.

"Dilin Siyasal İşlevi Üzerine" başlıklı beşinci bölüm, Kaşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazdığı *Dîvân-ü Lügâti't-Türk* adlı eserinin, XI. yüzyılda İslâm Medeniyeti'nde siyasal iktidarın Türklerin eline geçişine tanıklık etmesi bakımından dilin siyasal hayattaki işlevi sorunu göz önüne alınarak yazılmıştır.

"Birey, Toplum ve İktidar İlişkisi Üzerine" başlıklı bölüm ise *Dede Korkut Hikâyeleri* ekseninde Türk-İslâm siyaset anlayışının antropolojik temellerini açığa çıkarmak amacıyla kaleme alınmıştır. Nitekim, temelini insanın varlık bütününde bulan siyaset olgusunun toplumu oluşturan kişilerin günlük hayatından ve birbirleriyle ilişkilerinden soyutlanarak salt yöneten-yönetilen ilişkileri bağlamında ele alınması, eksik ve yetersiz olmakla kalmayıp yanıltıcı sonuçlara ulaşılmasına neden olabilecektir. Bu yüzden bu son bölümün önceki bölümü tamamlayıcı olacağı düşünülmüştür.

Araştırmalarım sürecinde üzülerek müşahede ettiğim en önemli olgu ise, Türk-İslâm Medeniyet atlasının siyasî yapısının özellikle felsefî açıdan düzenli ve sistematik analizini ihtiva eden kapsamlı çalışmaların günümüzde ihmal edilmiş olduğudur. Bu durum şüphe götürmez bir biçimde insanımızın Türk-İslâm Medeniyeti'nin siyasî geçmiş ve geleneğine yabancılaşmasına, hiçbir zaman bağımsız ve güçlü bir siyasî geçmişe sahip olmadığımıza yönelik olumsuz bir bakış açısının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Oysa İslâm Medeniyeti ilk ortaya çıkışından itibaren dinamik ve üstün bir nizam olarak çok güçlü siyasî temeller üzerinde yükselmiş ve Türkler de, yaklaşık bin yıl bu nizamı Endülüs'ten Hindistan ve Maverâünnehir'e dek korumayı ve geliştirmeyi üstlenmişlerdir. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar söz konusu coğrafyanın Batılı ve emperyalist güçler tarafından yönetilmesi imkân dâhilinde olmamıştır. Burada XX. yüzyıldaki İslâm dünyasındaki siyasî dağılmayı hilâfetin kaldırılması gibi yüzeysel bir sebebe dayandırmaktan ziyade, sosyal bilimlerin farklı alanlarından disiplinlerarası çalışmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Umarım, bu kitap siyasî geçmişimizin daha nice büyük düşünür ve filozoflarını araştırma ve günümüz siyasî sorunlarının çözümü yolunda, yapılacak bu tür çalışmalara küçük de olsa bir katkı sağlar.

Son olarak çalışamam sürecinde yardımlarını esirgemeyen dostlarıma, öğrencilerime, aileme, yayınlanmadan önce kitabımı okuyarak gerekli düzeltmeleri yapan Yrd. Doç Dr. Sinan Kılıç'a ve yayınlanmasında katkısı olan tüm Ötüken Yayınları çalışanlarına desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Her birine minnettarım. Nihayet buradaki sözümü İmam Mâturîdî'den bir alıntıyla noktalamak isterim: *İnsanın hatalardan emin olması mümkün değildir. Böyle bir sonuç, kişinin şahsî tedbir ve gayretiyle değil, Allah'ın lütfû ve korumasıyla gerçekleşir. Bununla birlikte Allah Teâlâ teşebbüs edeni göstereceği gayret ölçüsünde başarılı kılar, Allah'ın zatına olan yöneliş ve bağlanışı ölçüsünde muhafaza eder. Bütün güç ve kudret Allah'a aittir.*

Kayseri/2017

Giriş

On birinci yüzyıl, İslâm tarihi açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Türklerin kitleler halinde ve devlet olarak İslâm'a girişi, İslâm dünyasında siyasal bir dönüşümün de başlangıcını teşkil etmiştir. İslâm'ın evrensel mesajının korunması ve yayılmasına gönüllü katılımla yüzyıllarca sürecek bir görevi üstlenerek, adeta yeni bir güç ve solukla aşılanmış olan Türkler, kendilerinden önceki Arap ve Farsların kültürel çalışmalarını devam ettirerek, dâhili oldukları İslâm Medeniyeti'nin sınırlarını Maverâünnehir ve Sırı Derya kıyısındaki bozkırlara değin uzatmışlardır.

Şunu belirtmek gerekir ki, Türklerin, İslâm'a girişiyle başlayan Arap ve Fars kültürleriyle etkileşimi, bu yabancı unsurların körü körüne taklidi biçiminde olmamış, İslâm'la birlikte kendi dillerini, gelenek ve töresini korumada ve geliştirmede başarılı olmuşlardır.[1] Müslüman kimliğiyle ortaya koydukları her esere aynı zamanda Türk kimliğini de katarak, olağanüstü bir sentez vücuda getirmişlerdir. Bu bakış açısından bir yandan din olarak İslâm, Türk kimliğinin ayrılmaz unsuru olurken, diğer yandan bir kavim olarak Türkler de İslâm'ın en güçlü temsilcisi durumuna gelmiştir. Bu noktadan sonra Türk kültür ve medeniyeti, İslâm Dini'yle harmanlanmış ve birbirinden ayrılmaz bir biçimde bütünleşmiştir.

Kuşkusuz Türklerin İslâm Dini'ne girişi on birinci yüzyıldan çok öncesine dayanır. 751 yılında Talas Savaşı'nda

---

[1] V. V. Barthold, *Müslüman Kültürü*, çev. M. Fatih Karakaya, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), s. 82.

Türklerin Çinlilere karşı Arapları desteklemesi ve bununla birlikte gelen galibiyet, Türk-Arap ilişkilerinin dostane bir zeminde gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu dostluğun en önemli sonucu ise, İslâm Dini'nin Orta Asya Türk topluluklarında hızla yayılmasına yol açmakla kalmamış, Abbasî Hilâfeti'nin çatısı altında Türkleri özellikle askerî sahada İslâm'ın öncü gücü konumuna getirmiştir. 762 yılında Bağdat Şehri'ni inşa eden Halife Mansur zamanından itibaren, Türkler hem askerî sahada hem de siyasal örgütlenmenin çeşitli kademelerinde önemli mevkiler elde ederek, tedricen yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Diğer yandan en önemli değişim, ilkin Satuk Buğra Han'ın yönetimi altında Karahanlı Devleti'nin din olarak İslâmiyet'i kabul etmesi ve daha sonra bağımsız bir Türk-İslâm devleti olarak Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, X. yüzyıldan itibaren İslâm coğrafyasında, siyasal hayatın Türk yönetim anlayışıyla biçimlenmesi yönünde gelişme göstermesiyle sonuçlanmıştır.

Türklerin İslâm siyaset sahnesine etkin katılımının başladığı 10. ve 11. yüzyıl son derece karmaşık bir vaziyet arz eder. Bir yanda mezhepsel ayrılıkların doğurduğu iç çatışmalar, diğer yanda Abbasî Hilâfet merkezine uzaklığından dolayı birçok bölge valisinin yerel hanedanlık kurma eğilimleri ve bağımsız hareket etmeleri, İslâm toplumunun birliğini dağıtmış ve çözüm bekleyen bir dizi siyasal problemi doğurmuştur. Siyasal olarak çözülme sürecine giren İslâm dünyasında siyasal iktidar, halifelerden emir, hükümdar ya da sultan olarak tanımlanan kişilerin eline geçerek, ilkin eyaletler, daha sonra da Hilâfet merkezi olan Bağdat'a değin ulaşmıştır. Ümmetin tamamı üzerinde söz sahibi olmada yetersiz, ancak ele geçirdiği bölgelerde yönetimlerini zorbalık yoluyla sürdüren bu kişilerin kontrolsüz güç uygulamaları, Halifenin konumunu etkisizleştirerek siyasal birlik ve barış ortamının ortadan kalmasına neden olmuştur.

Bu bağlamda Türkler İslâm dünyasına katılmakla sadece askerî sahada etkin olmakla kalmayıp aynı zamanda İslâm dünyasının yüz yüze kaldığı siyasal sorunlara çözüm geliştirme yoluna gitmişler ve bu alanda olağanüstü bir başarı sağlayarak, dağılan İslâm birliğini ilkin Selçuklular ve daha sonra da Osmanlılar aracılığıyla yeniden tesis etmişlerdir. Batı'da Bizans, Doğu'da ise Moğolların saldırılarına karşı İslâm birliğini savunup İslâm'ın Avrupa ve Asya'nın içlerine kadar yayılmasını sağlamışlardır.

İşte bu sürece hem kaynaklık hem de tanıklık eden İmam-ı Âzam Ebû Hanife, Ebû Mansur el-Mâturîdî, Ebû Nasr el-Fârâbî, Hoca Ahmed Yesevî, Yusuf Has Hâcib ve Mahmud el-Kaşgarî'nin eserleri ile Dede Korkut Hikâyeleri bu kitabın konusunu oluşturmuştur. Söz konusu eserler, siyaset felsefesinin temel soruları bağlamında analiz edilerek, Türk-İslâm Medeniyeti'nin kuruluş aşamasında nasıl bir insan anlayışı ve dünya görüşü ile hareket edildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Burada Ebû Hanife (ö. H. 148/M. 767) ile başlanılmasının en temel sebebi, onun aslen Türk olması değil, Türklerin inanç biçimini belirleyen birincil derecedeki mezhebin kurucusu olmasından dolayıdır. Nitekim onun nesebi konusunda kaynaklar farklı bilgiler verir. Kimi Arap, kimi İranlı, kimi Türk, kimi Afgan Kâbilli olduğunu söyler; kimi de babasının İranlı, annesinin Sindli olduğunu ifade eder. Aslında bu konu, İslâm'ın evrensel mesajı bakımından önemli değildir. Buna göre kişinin hangi ırktan geldiği bir üstünlük konusu olmayıp, insanların milletlere ve kabilelere ayrılmaları birbirleriyle tanışmaları bakımındandır. Üstünlük ise Allah'a yakınlık ve günahlardan sakınmakla ilgili bir husustur.[2]

---

[2] Muhammed Hamidullah, *İmam-ı Azam ve Eseri*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), s. 26.

Ancak şu bir gerçektir ki, nesebi ne olursa olsun, Ebû Hanife'nin itikâdî ve fıkhî görüşleri Orta Asya'dan Balkanlara değin uzanan coğrafyadaki Müslüman Türk kimliğine sirayet etmiştir. Özce söylemek gerekirse o, Türk-İslâm Medeniyet atlasının iman ve amele ilişkin görüş ve eylemlerinin ilkelerini belirlemiştir. Bu bakımdan Türkler arasında İslâm denilince, ilkin Ebû Hanife ve onun kurmuş olduğu Hanefîlik mezhebi akla gelir.

Bu oluşumda önemli etkenlerin başında ise, kuşkusuz Selçukluların bu mezhep aracılığıyla İslâm'ı benimsemiş olmasının geldiği söylenebilir. Nitekim yaşadıkları bölge itibariyle Selçuklular, Henefîliğin yayılma sahası üzerinde meskûndur; yani Horasan, Hârizm, Batı Türkistan ve Maverâünnehir'de egemendirler. Mezhebin ilk neslini teşkil eden müçtehitlerin yetiştirdiği öğrenciler de, halkı yeni Müslüman olmuş bu bölgelere giderek hocalarının görüşlerinin tanınmasında, benimsenmesinde ve yayılmasında etkin rol oynamışlardır.[3]

Kısacası, Türklerin İslâmiyet'i kabulü, Sünnî-Hanefî Abbasî Hilâfeti aracılığıyla olmuş, yine Sünnî-Hanefî Sâmânî Devleti de bu süreçte etkin bir oynamıştır.[4] Böylelikle XI. yüzyıldan itibaren Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmeleriyle birlikte siyasî tarih açısından İslâm dünyasında dönemin iki büyük Şiî devleti olan Büveyhîler ve Fatımîler'in Abbasî Hilâfeti üzerine baskılarına son verilerek Şiîliğe karşı Ehl-i Sünnet lehine bir gelişim olmuştur.

---

[3] Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 16, (Ankara: 1997), s. 3

[4] Hanefi Palabıyık, "Gazneli Devleti'nde Ehl-iSünnet ve Hanefîlik", Devirleri Aydınlatan Meşale İmam-ı Âzam Ulusal Sempozyumu, 28-30 Nisan 2015 Eskişehir, Bildiriler, Haz. Ahmet Kartal, Hilmi Özden, (Eskişehir: Osman Gazi Üniversitesi Yay., 2015), s. 248.

Türkler arasında Hanefiliğin kolayca benimsenmesinin altında yatan en önemli etkenin ise, Ebû Hanife'nin insan anlayışında, akla ve özgür iradeye verdiği değer bakımından olduğu düşünülebilir. Nitekim İmâm-ı Âzam'ın açmış olduğu akılcı yol/mezhep (ehlü'r-re'y), Arap kavmiyetçiliğine karşı evrensel bir zemin sunmakla Türklerin İslâmiyet'e gönüllü katılımını sağlamıştır. Öyle ki onun, Emevîler'in Arap olmayan, ama İslâm'a girenleri tanımlamak için kullandıkları mevâlî politikalarına karşı çıkarak, iman bakımından Arap'la Arap olmayan arasında hiçbir ayrımın olmadığını ifade etmesi, Türkler başta olmak üzere yabancı toplulukların İslâm Dini'ni benimsemelerinde kolaylaştırıcı etken olmuştur. Bu bağlamda ehl-i hadis ekolüne bağlı mezheplerin resmî savunuculuğunu yapan siyasal iktidarların, İslâm'a sonradan giren topluluklara Araplaşmak dışında bir alternatif sunmamaları nedeniyle, Ebû Hanife'nin sistemi Türkler arasında kolayca benimsenmiş ve kendi kültür daireleri içinde kalarak İslâm'ı yaşayabilmelerine imkân sağlamıştır.[5]

İmam Mâturîdî'nin (ö. H. 333/ M. 944) önemi ise, Ebû Hanife'nin fıkıh alanında açmış olduğu akılcı yöntemi itikâdî yönde geliştirmesi ve Türk dünyasına sunmuş olmasıdır. İmam Mâturîdî Abbasî Hilâfeti'nin merkezî otoritesinin zayıfladığı ve müstakil beyliklerin kurulduğu ve Abbasî Halifesi'ne bağlı Samanoğulları'nın Mâverâünnehir'e hâkim olduğu bir dönemde yaşamıştır.[6] Kendisi Hanefî Mezhebi'nin üçüncü kuşak yorumcularından olup, Ebû Hanife tarafından *el-Fıkhu'l-Ekber*'de geliştirilen itikâdî görüşleri temel almış ve Kur'an-Kerim'in anlaşılmasında aklı ön plana alan bir te'vil yöntemi geliştirmiştir. Bu

[5] Hanifi Özcan, "Türk Din Anlayışı: Mâtüridîlik", *İmam Matüridi ve Matüridîlik (Seçki)*, Haz. Sönmez Kutlu, (Ankara, 2006), s. 286-287.

[6] Şükrü Özen, "Mâturîdî" maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, s. 146.

itibarla o, muhafazakâr kelâmcıların katı dogmatizmi ile Mûtezile'nin rasyonalizmi, arasında uzlaşmacı bir tutum sergileyerek, Ehl-i Sünnet kelâmının inanç ilkelerini belirlemiş ve Sünnî Türkler inanç ve eylemle ilgili problemlerini Hanefî-Mâturîdî bir düşünce çizgisinde çözmüşlerdir.[7]

Bu kitabın ilgili bölümünde Mâturîdî'nin siyasî görüşleri, Fârâbî (ö. 339/950) ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Fârâbî ve Mâturîdî aynı dönem içerisinde yaşamış olmakla birlikte, birbirinden ne ölçüde haberdar olduğu bilinmemektedir. Şu var ki, gerek yöntem, gerek terminoloji ve gerekse de yararlandıkları kaynaklar bakımından bu iki büyük Türk bilgini arasındaki farklılıklara karşın, özellikle dünya görüşü açısından önemli benzerlikler olduğu da görülebilir.

Fârâbî, yaşadığı dönemde İslâm dünyasındaki mezhebe dayalı bölünmüşlüğe olduğu kadar, farklı dinsel ve etnik grupların aynı *erdemli devlet* çatısı altında nasıl birleşeceği sorununa *millet öğretisi* ile bir çözüm getirmeye çalışırken, Mâturîdî de benzer kaygılarla İslâm'ın inanç esaslarını özellikle düalist nitelikteki sapkın ve inkârcı akımlara karşı savunmaya ve Ebû Hanife'nin fıkıh alanında açtığı akılcı yaklaşımı itikâdî sorunlara uygulama yoluyla İslâm toplumunun birliğini pekiştirmeye katkı sağlamıştır.

Fârâbî, ilk kez Platon'un *Devlet (Politeia)* adlı eserinden yararlanarak *el-felsefetü'l-medeniyye* ya da *el-felsefetü's-siyâsiyye* olarak adlandırdığı bilim dalını İslâm dünyasında felsefî bir disiplin olarak ortaya koymuştur. Bu bilim dalı çerçevesinde ise devletin temel ilkelerini, amacını ve işlevini belirlemiştir. Ona göre, bu bilim dalı aklî ilkeleri ve kişinin en yüksek yetkinliklere ulaşmasını sağlayan davranış ve yetenekleri toplumsal bütünlüğü içerisinde araştırma ko-

---

[7] Ünver Günay, Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, (Kayseri: 1998), s. 270-271

nusu yapar.[8] Bu durumuyla siyaset bilimi/felsefesi, birey ve toplum için en iyi olanı belirleme amacı taşıması nedeniyle yaşama katkısı ve yararından dolayı üstün ve saygın bir felsefe/bilim dalıdır.[9]

Fârâbî bu bilim dalını incelerken, bireysel amaç, toplumsal amaç ve devletin varoluş amacı arasında bir bütünlük görür ve bu amacı, *en yüksek mutluluk/es-saâdetü'l-kusvâ* olarak adlandırır. Siyasal hayat, bu amaca göre akla dayalı bir örgütlenmeyi içerir. En yüksek mutluluk, salt bu yaşama özgü bir mutluluk değil, tam tersine insanın ebedî yaşama kavuşması bağlamında, bu yaşamda kazanılan ve ölümden sonra da en yetkin biçimine kavuşan bir durumdur. Böylece Fârâbî salt öte-dünyacı bir yaklaşım sergilemez. Öte-dünyanın mutluluğu bu dünyadaki mutluluğa, yeryüzünün bayındır hale gelip, barış ve dirlik içinde yaşamaya, kısacası bu dünya siyasetine bağlıdır. İnsan ancak böylesi bir dirlik ortamında bilgiye ve eyleme ilişkin tüm yetilerini en üst düzey yetkinliklere ulaştıracak ve en yüksek mutluluğu kazanacaktır.

Fârâbî'nin tutumunun temelinde, aklın iyiyi bilme gücünde olduğu düşüncesinin yer aldığı söylenebilir. Erdemli devletle bilgisiz devlet arasındaki ayrım da bu bağlamda değerlendirilebilir. Açıkçası Fârâbî, devletleri sınıflandırırken akla ve aklın iyinin bilgisini elde edebileceği düşüncesine dayanmıştır. Öyleyse temel sorun, değerlerden yalıtılmış bir siyaset biliminin olup olamayacağı değil, toplumun kurumlaşmasında ve bu kurumların incelenmesinde

---

[8] Fârâbî; *Kitâbü Tahsîli's-Saâde*, haz.: Cafer Âl Yasin, *el-A'mâlü'l-Felsefiyye* içinde, (Beyrut: Dârü'l-Menâhil, 1992), s. 139-140.

[9] Burada şunu belirtmek gerekir ki, Fârâbî'nin görüşünde felsefe ile bilim arasında günümüzdeki gibi bir ayrım yoktur. Nitekim Fârâbî'nin *el-ilmü'l-medenî* için değişik bağlamlarda *insan bilimi (el-ilmü'l-insan), insan felsefesi (el-felsefetü'l-insâniyye), medenî felsefe (el-felsefetü'l-medeniyye), siyaset felsefesi (felsefetü's-siyâsiyye), siyaset bilimi (el-ilmü's-siyâsiyye), pratik felsefe (el-felsefetü'l-ameliyye)* gibi terimler de kullandığı görülür.